

СВИСТОВИЧ

Степан Михайлович,

д.і.н., доц. кафедри

історії і археології слов'ян

Національного педагогічного університету

імені М. П. Драгоманова

(м. Київ)

**ГРОМАДСЬКІ ОБ'ЄДНАННЯ УКРАЇНСЬКОГО СЕЛА
У СОЦІАЛІСТИЧНІЙ ТРАНСФОРМАЦІЇ
СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ СФЕРИ УРСР 20-х – 30-х рр. ХХ ст.**

Аналіз діяльності громадських об'єднань українського селянства доби соціалістичної трансформації українського села.

Анализ деятельности общественных организаций украинского крестьянства периода социалистической трансформации украинского села.

The analysis of activity of public organizations of the Ukrainian peasantry of the period of socialist transformation of the Ukrainian village.

Розбудова молоді незалежної держави України пов'язана з формуванням аграрної сфери української економіки, що вимагає дослідження і врахування досвіду попередньої державності радянської у вирішенні проблеми забезпечення населення УСРР – УРСР продуктами харчування. З цієї причини актуальним є дослідження і висвітлення питання участі громадських об'єднань українського села у розбудові економіки села радянської України у початковий період історії УСРР – УРСР – 20-х – 30-х рр. ХХ ст. Дослідженням цієї актуальної проблеми займалися такі вчені як В. В. Калініченко, В. І. Марочко, Л. Е. Файн.

Соціалістична революція декларувала своєю головною метою демократизацію суспільно-політичного життя України, для досягнення якої необхідно було створити умови функціонування мережі громадських об'єднань.

Диктатура пролетаріату в аграрній країні повинна була співіснувати з багаточисельною економічно неоднорідною соціальною верствою українського селянства, для забезпечення політичного контролю над життєдіяльністю якої було запроваджено спеціальні громадські організації - комітети бідноти (комбіди). Вони об'єднували сільських бідняків, які намагалися поліпшити своє матеріальне становище за рахунок заможних селян і поширення комуністичної влади в українському селі. Соціально-політична діяльність комбідів виявилася неефективною, оскільки жебрацька ментальність була далекою і чужою українському селянству.

Після ліквідації комітетів бідноти у суспільному житті українського радянського села виникають нові класові громадські об'єднання, які згуртовують у своїх лавах незаможне селянство. Згідно з постановою ІV конференції КП(б)У «Про роботу на селі» від 17–23 березня 1920 р. найважливішим партійним завданням було створення класових організацій, що мали об'єднувати у своїх лавах малоземельних і безземельних селян. Ці громадські об'єднання називалися комітетами незаможних селян (КНС). На практиці першочерговим завданням КНС було утвердження компартійної влади в українському селі [1, с. 51].

Відповідно до закону ВУЦВК та Раднаркому УРСР про комітети незаможних селян від 9 травня 1920 р. створювалися громадські організації для захисту інтересів маломісних верств села, завданнями яких було проведення закону про наділення землею та інвентарем безземельних та малоземельних селян, впровадження в життя закону про хлібну розкладку, сприяння радянській владі в розкуркуленні, захопленні влади в радах, колективізації та контролі за діяльністю інших громадських об'єднань на селі [2, с. 95].

Травневий (1922 р.) пленум ЦК КП(б)У вирішив переорієнтувати діяльність КНС з адміністративних на господарські методи роботи. Таке рішення ЦК було викликане потребами непу. Соціальна активність у цьому плані була переведена з розряду політично-адміністративного в господарсько-громадський. На пленумі ЦК КП(б)У, що проходив 23–25 липня 1925 р.,

відзначалося, що КНС необхідно остаточно звільнити від адміністративних функцій, перетворити незаможницькі комітети з організацій «державного значення» на дійсно громадське об'єднання. Таким чином, усувалася можливість прямої політизації діяльності комнезамів як виразників інтересів селянства, які в конкурентній боротьбі з заможним селянством за місця у сільських радах могли перетворитися на селянську партію [3, с. 14–16; 4, с. 326].

19 листопада 1925 року видано новий статут комнезамів. Завданням вищезгаданих громадських об'єднань стало залучення незаможних селян до сільських рад, КВД, органів кооперації та добровільних товариств, які діяли на селі. Реорганізовані КНС мали охопити всю бідноту й незаможних селян. Керівні органи комнезамів акцентували увагу на тому, щоб до президій КНС були обрані незаможні селяни, які повністю підтримували компартійну владу [5, с. 181, 362].

Згідно з резолюцією пленуму ЦК ВКП(б) від 16 листопада 1929 р. «Про сільське господарство України та про подальшу роботу на селі», КНС мали організаційно зміцнюватися, для чого було потрібно виключити із керівних органів комнезамів осіб, які не підтримували курс компартійної влади на суцільну колективізацію сільського господарства. Протягом 1930/32 рр. КНС повністю спрямовували свою діяльність на допомогу державним органам у проведенні примусової колективізації. Після того, як більшість селянських господарств було колективізовано, а антирадянські виступи селян стали менш масовими й небезпечними, компартійна влада вже не потребувала помічника з боку громадськості. Тому вона взяла курс на ліквідацію комнезамів, подавши його як наслідок ініціативи самих комнезамівців. V пленум ВЦКНС 16 лютого 1933 р. ухвалив постанову про самоліквідацію КНС, а ВУЦВК підтвердив її своєю відповідною постановою від 8 березня 1933 р. [6, 7, арк. 28; 8].

Ще одним класовим громадським об'єднанням, що діяло в українському селі, були комітети взаємодопомоги (КВД). На території радянської України КВД почали організовуватися згідно з постановою РНК УСРР від 23 грудня

1921 р. У початковий період своєї діяльності переважна більшість товариств були малочисельними й об'єднували у своїх лавах здебільшого незаможне селянство, що не мало достатніх коштів для внесення у фонди КВД. Цей факт свідчить про нагальну потребу компартійної еліти в організаціях, які б займалися збором коштів і набуттям майна, яке можна було би використати для виконання більшовицьких аграрно-соціальних програм. Головними завданнями КВД було: організація взаємної допомоги постраждалим у наслідок стихійних лих та природних катаклізмів, організація матеріальної та трудової взаємодопомоги силами громадськості, забезпечення соціального захисту найбільш вразливих верств українського села. Ці соціальні функції, які виконувалися з ініціативи та за кошти членів самих товариств, цілком вписувалися в ідею соціалістичної самоорганізації та самоврядності суспільства і водночас створювали умови для досить швидкого викачування коштів та матеріальних ресурсів з українського села [9; 10, с. 21–25; 11].

На VIII Всеукраїнській партійній конференції, яка проходила у травні 1924 року, було прийнято рішення про перетворення КВД на масові бідняцько-середняцькі товариства. КВД мали розгорнути роботу, спрямовану на піднесення бідняцьких господарств, спираючись на власні матеріальні фонди. 23 січня 1925 року ВУЦВК і РНК УСРР прийняли нове «Положення про товариства взаємодопомоги», згідно з яким КВД реорганізовувалися в селянські товариства взаємодопомоги (СТВ). Після реорганізації відбулося розмежування функцій СТВ та КНС на місцях. Перші займалися організацією та забезпеченням соціального захисту селянства, а останні продовжували об'єднувати незаможне селянство і спрямовувати його соціальну активність на боротьбу з заможними верствами українського села.

2–5 лютого 1927 р. проходила I Всеукраїнська конференція СТВ, яка була скликана з метою узагальнення досвіду роботи цих селянських організацій. На цій конференції сталося певне протиставлення та часткове визначення шляхів досягнення взаємного доповнення КНС і СТВ у житті українського села і під час перетворення його на радянське. Якщо перші покликані були об'єднати

селянську бідноту, то останні мали своїм головним завданням боротися з бідністю і дотягувати бідняцькі господарства до рівня середняцьких [12, с. 18].

13 серпня 1930 року ВУЦВК та РНК УСРР видали постанову «Про реорганізацію селянських товариств взаємодопомоги в селах, де проведено суцільну колективізацію». За цією постановою СТВ перетворювалися на каси взаємодопомоги. У решті сіл продовжували діяти товариства взаємодопомоги. 1932 р. ВУЦВК та РНК УСРР видали закон «Про каси громадської взаємодопомоги колгоспів». Цим законом було припинено діяльність селянських товариств взаємодопомоги, які, на думку компартійної влади, повністю виконали свою соціально-економічну роль у житті радянського суспільства України, максимально посприяли одержавленню майна українських селян через фонди СТВ, які держава могла централізовано привласнити. Така політична акція забезпечила дуже швидке вилучення продовольства у селянства, що спростило організацію голодомору в Україні 1932/33 рр. [13; 14, с. 123–124].

Феноменом громадсько-господарського життя Української СРР стало розгортання кооперативного руху. Становлення радянської кооперації в радянській Україні розпочинається 16 серпня 1921 р., коли відповідно до декрету Всеросійського ЦК та Раднаркому РСФРР „Про сільськогосподарську кооперацію” селянам дозволялося організовувати кооперативні товариства. Подібний декрет 18 жовтня того ж року було видано і ВУЦВК та РНК УСРР [15; 16, арк. 1–16].

У 1921–1922 рр. відбулася дезінтеграція кооперативної системи: сільськогосподарська, споживча та кустарно промислова кооперація почали діяти самостійно. Згідно з декретами РНК СРСР від 7 квітня 1921 р. «Про споживчу кооперацію», 7 липня 1921 р. «Про промислову кооперацію» та від 26 липня 1921 р. «Про кошти кооперації» кустарно-промислова кооперація відділялася від сільськогосподарської та споживчої. За цими постановами кустарям дозволялося проводити комерційні операції, пов'язані з їх безпосередньою виробничою діяльністю. Також ці об'єднання наділялися

фінансовою свободою. Крім того, встановлювалося обов'язкове членство всього населення у споживчих кооперативах. Такі дії компартійної влади були направлені на відновлення кооперативного руху [17, с. 40; 18, с. 36–37].

Сільські кооперативні товариства почали створюватися відповідно до постанови ВУЦВК та РНК УСРР від 26 жовтня 1921 р. Ці товариства мали використовуватися селянами для спільного ведення сільськогосподарського виробництва та організації праці своїх членів, забезпечення їх необхідними сільськогосподарськими знаряддями тощо. Товариства набували права юридичних осіб, могли відкривати майстерні та заводи для переробки та збуту своєї продукції. Сільськогосподарські кооперативні товариства могли організовуватися як за територіальним, так і за виробничим принципом [19]. У 1921 р. виникло товариство «Село-допомога», завданням якого було постачання селянам насіння та інвентарю, надання їм кредитів. 18 березня 1922 р. було створено організацію «Сільський господар», яка відіграла визначальну роль у функціонуванні сільськогосподарської кооперації на теренах Української СРР. 26 жовтня 1922 р. було створено Всеукраїнське товариство насінництва, що започаткувало розвиток насіннєвої кооперації [20, арк. 88; 21, с. 215; 22, арк. 1].

Делегати II з'їзду уповноважених кооперативних спілок і товариств, що проходив 26–29 жовтня 1922 року, декларували свою цілковиту підтримку більшовицької влади та свій розрив із традиціями дореволюційної кооперативної системи. Вищезгаданий з'їзд, фактично, покінчив із кооперацією, що була незалежною від більшовицької влади [23, с. 118–119].

Утім, і надалі деякі кооперативні товариства не були прихильними до більшовицької влади, що зумовлювало їх переслідування і ліквідацію. Так, у квітні 1923 р. провідні кооперативні товариства України, які діяли ще в дореволюційній Україні («Дніпросоюз», «Централ», «Українбанк», «Книгоспілка», Центральний український кооперативний комітет), утворили Всеукраїнську кооперативну спілку – «Центроспілку». Однак це кооперативне об'єднання продовжувало традиції добільшовицької кооперації, намагалося

бути незалежним від компартійної влади, тому й було ліквідоване Кооперативним комітетом при ЦК КП(б)У [24, с. 36–37].

Спеціалізовані товариства, які створювалися за фаховим принципом, такі як: «Добробут», «Кооптах» «Укрсельцукор», «Укрбурякоспілка», «Плодоспілка», «Хмільсоюз» тощо, які були відгалуженнями «Сільського господаря» почали організовуватися з 1924 р. У 1927 р. на базі відділу колгоспів товариства «Сільський господар» було організовано Всеукраїнську спілку сільськогосподарських колективів – Укрколгосп. З 1928 р. ця спілка взяла курс на залучення кооперативів до процесу колективізації сільського господарства. Колективізація сільського господарства спричинила ліквідацію сільськогосподарських кооперативів. Згідно з резолюцією ЦК ВКП(б) від 27 червня 1929 р. сільськогосподарська кооперативна система мала зазнати реорганізації – кооперативи, фактично, перетворювалися на колективні господарства, перестаючи бути громадськими об'єднаннями. 29 вересня 1929 р. було ліквідовано товариство «Сільський господар». Центри фахової кооперації в 1930 р. були перетворені на державні заготівельні установи, тобто низова, первинна ланка цих об'єднань фактично припинила своє функціонування [25, с. 40–41; 26, арк. 38; 27, арк. 296, 303; 28, с. 77; 29, с. 113–114].

Великої уваги компартійна влада приділяла так званій «шефській роботі», яка передбачала налагодження активних взаємин між робітниками та селянами: робітники мали здійснювати «пролетаризацію» селянства, прищеплювати йому класові моральні цінності, змінювати його світоглядні орієнтири в потрібному для компартійної влади руслі. Реалізовувати ці завдання мали як державні установи, так і громадські об'єднання – «шефські товариства», які починають організовуватися з 1924 р.: «Змичка», «Культзмичка із селом», «Товариство робітничого шефства над селом» та ін. На 1925 р. ці товариства діяли лише на півдні та сході УСРР – в індустріальних районах, а на інших територіях їх осередків було дуже мало. У січні 1926 р. на базі цих громадських організацій Всеукраїнською шефською нарадою було організовано «Товариство культзмички міста з селом» [30, с. 340; 31, арк. 23; 32, арк. 1, 6].

На початковому етапі своєї діяльності ця організація мала децентралізовану структуру, про що свідчить той факт, що на 1928 р. не було створено керівних органів товариства республіканського рівня. З 1928 р. ідеологічно-культурна діяльність товариства «Культзмичка» відходить на другий план, дане громадське об'єднання спрямовує свої зусилля на допомогу компартійній владі у здійсненні примусової колективізації сільського господарства. Після проведення суцільної колективізації діяльність шефських товариств поступово припиняється [33, арк. 1; 34, с. 328].

Отже, радянська влада вдало і уміло використала громадські об'єднання українського селянства з метою встановлення і утвердження своєї влади над українським селом. Імітація розбудови громадського суспільства в Україні 20-х – 30-х рр. минулого століття пройшла досить вдало. Гра на протиріччях між соціальними прошарками українського села у поєднанні з використанням і маніпулюванням громадською активністю селянства створило умови для вирішення проблем з харчуванням населення і контролю за соціальною активністю українських хліборобів.

Таким чином, було створено умови для швидкого примусового вилучення продуктів харчування у селян, що призвело до голодомору 1932–33 рр. У свою чергу суцільна колективізація українського селянства стала можливою завдяки голодомору, який зламав опір селян і дозволив знищити незалежного підприємливого українського хлібороба як соціальний прошарок українського суспільства. Виходячи із вище наведених фактів і висновків можна стверджувати, що першочерговим завданням сучасного політикуму незалежної України у сфері аграрних відносин є відновлення вільного підприємництва в українському селі на основі реалізації принципів громадської активності і вільного підприємництва.

Список використаної літератури

1. *З постанови IV конференції КП(б)У про роботу на селі // Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів і конференцій 1918–1956.* – К. : Держполітвидав УРСР, 1958. – С. 51.
2. *Закон ВУЦВКу та Раднаркому УРСР про комітети незаможних селян від 9 травня 1920 р. // Радянське будівництво на Україні в роки громадянської війни (1919–1920) : зб. док. і матеріалів.* – К. : Вид. АН УРСР, 1957. – С. 95.
3. *Закон про комітети незаможних селян. 27 травня 1922 р.* – Вінниця, 1922. – С. 14–16.
4. *Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів і конференцій 1918–1956.* – К. : Держполітвидав УРСР, 1958. – С. 326.
5. *Постанова бюро харківського окружного комітету КП(б)У про реорганізацію КНС // Комітети незаможних селян Харківщини 1920–1933 рр. : зб. док. і матеріалів / за редакцією М. К. Колісника.* – Х., 1961. – С. 181, 362.
6. *Правда.* – 1929. – 19, 21 нояб.
7. *ЦДАВО України, ф. 257, оп. 1, спр. 1295, арк. 28.*
8. *Збірник законів і розпоряджень Робітничо-селянського уряду України.* – Х., 1933. – Ч. 14. – Арт. 54.
9. *Збірник законів і розпоряджень Робітничо-селянського уряду України.* – Х., 1921. – Арт. 769.
10. *Бюллетень ЦКК НК-РКИ.* – 1925. – № 21. – С. 21–25.
11. *Збірник законів і розпоряджень Робітничо-селянського уряду України.* – Х., 1921. – № 48.
12. *Постанови I Всеукраїнської конференції селянських товариств взаємодопомоги.* – Х., 1927. – С. 18.
13. *Збірник законів і розпоряджень Робітничо-селянського уряду України.* – Х., 1930. – № 19. – Арт. 192.
14. *Там само.* – 1932. – № 19. – Арт. 128.
15. *Собрание узаконений и распоряжений рабочего и крестьянского правительства.* – Х., 1921. – № 61. – Арт. 434.
16. *ЦДАВО України, ф. 290, оп. 2, спр. 241, арк. 1–16.*
17. *Калініченко В. В. Селянське господарство у період НЕПу : історико-економічне дослідження.* – Х., 1997. – С. 40.
18. *Файн Л. Е. Советская кооперация в тисках командно-административной системы (20-е годы) / Л. Е. Файн // Вопросы истории.* – 1994. – № 9. – С. 36–37.
19. *Збірник законів і розпоряджень Робітничо-селянського уряду України.* – К., 1921. – Арт. 618.
20. *ЦДАВО України, ф. 5, оп. 1, спр. 943, арк. 88.*
21. *Итоги хозяйственного развития УССР за 1923/24 год.* – Х., 1925. – С. 215.

22. ЦДАВО України, ф. 291, оп. 1, спр. 1, арк. 1.

23. Марочко В. І. Сільськогосподарська кооперація в роки непу: особливості становлення та функціонування / В. І. Марочко // Сутність і особливості нової економічної політики в українському селі (1921–1928). – К., 2000. – С. 118–119.

24. Доманицький В. Коротка історія й напрямки діяльності Центрального українського сільськогосподарського союзу – „Централу” / В. Доманицький // Українська сільськогосподарська кооперація з нагоди 10-ї річниці заснування „Централу”. – Подєбради, 1923. – Зб. 1. – С. 36–37.

25. Калініченко В. В. Селянське господарство у період НЕПу: історико-економічне дослідження. – Х. : Основа, 1997. – С. 40–41.

26. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 2798, арк. 38.

27. ЦДАВО України, ф. 290, оп. 7, спр. 11, арк. 296.

28. Марочко В. І. Кооперативні і колективні об'єднання селян / В. І. Марочко // Історія українського селянства : в 2 т. – К. : Наук. думка, 2006. – Т. 2. – С. 77.

29. Марочко В. І. Українська селянська кооперація : історико-теоретичний аспект (1861–1929 рр.) / В. І. Марочко. – К., 1995. – С. 113–114.

30. История Украинской ССР : в 10 т. – К. : Наук. думка, 1984. – Т. 7 : УССР в период построения и укрепления социалистического общества (1919–1941) / ред. кол. С. В. Кульчицкий и др. – С. 340.

31. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 2025, арк. 23.

32. Об итогах совещания по шефству : постановление ЦК ВКП(б) от 7 мая 1926 г. // Справочник партийного работника. – М. ; Л. : Госиздат, 1928. – Вып. 6, ч. 1. – С. 715.

33. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 2230, арк. 1, б.

34. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 2708, арк. 1.

35. Степанчук Ю. С. Діяльність робітничо-шефських товариств в українському селі в 1920 – на початку 30-х рр. ХХ ст. / Ю. С. Степанчук // Укр. селянин. – 2006. – Вип. 10. – С. 328.